

VII. GEORGE BERKELEY (1685-1753)

Titus Raveica

În persoana episcopului Berkeley, materialismul filosofic a avut de-a face cu un adversar extrem de subtil și de o *franchețe totală*, care recunoaște deschis că *apără biserica și religia, că luptă deschis împotriva ateilor, deiștilor, precum și împotriva liber-cugetătorilor din epoca sa*. Berkeley a fost un intelectual rasat și un cititor pasionat care și-a făurit, alături de o solidă cultură teologică, o variată și bogată cultură filosofică și științifică, motiv pentru care a cunoscut o fulminantă ascensiune pe treptele ierarhiei ecleziastice, ajungând să ocupe scaunul de episcop, însă, cardiac fiind, a trebuit să renunțe la slujbă.

Berkeley pleacă de la Locke, de la inconsecvențele acestuia în *problema calităților lucrurilor*; în *Eseul* său, Locke avertiza că nu trebuie să *confundăm senzația cu cauza ei*, or Berkeley, cu subtilitatea-i cunoscută, a sesizat punctul nevralgic al problemei și în lucrările sale principale: *Tratat asupra principiilor cunoașterii umane*; *O nouă teorie asupra vederii* și *Trei dialoguri între Hylas și Philonous*, – a lansat celebra formulă: *Esse est perepii*.

Berkeley reține din J. Locke următoarele idei: a) noi nu putem cunoaște lucrurile din afara noastră *direct*, ci prin *mijlocirea ideilor*; b) *calitățile secundare* ale lucrurilor; c) *conceptul de substanță pe care Locke îl definise drept o colecție de calități percepute împreună*. De reținut: după părerea lui Berkeley, *cuvântul nu semnifică o idee generală*, cum credea Locke, ci el desemnează doar *idei particulare*, întrucât cuvintele pot să ne transmită și *stări de spirit, sentimente, emoții* etc. Acesta este motivul pentru care episcopul irlandez preferă termenul *semne generale*, în locul termenului de *idei abstracte* preconizat de Locke. Până a ajunge la aceste *semne generale*, spiritul uman formulează în prealabil *idei concrete despre lucruri particulare* și numai după aceea *axiome, teoreme* și *reguli universale*, iar ținta ultimă a fiecărei științe este descoperirea acestor *semne generale*, iar exemplul cel mai elocvent în această privință îl constituie *matematicile*.

Lucrarea lui Berkeley *O nouă teorie asupra vederii*, anunță de fapt ideile din *Tratat asupra principiilor cunoașterii omenești*, unde episcopul englez a expus substanța principală a doctrinei sale. O primă idee care se desprinde din această primă lucrare e că vederea noastră nu ne redă, propriu vorbind, *perceperea spațiului cu trei dimensiuni*, ci ea ne redă o *sumă de senzații optice (întuneric, lumină, culoare etc.)* și numai după intervenția altor factori (*simțul tactil, memoria, senzațiile de micșorare*) și după combinarea acestora cu senzațiile vizuale amintite rezultă distanțele la care se află

corpurile de noi; iar concluzia lui Berkeley e tulburătoare: spațiul nu mai este o *calitate primară*, cum decretase Locke, ci este rezultatul *activității noastre intelectuale, un produs al minții noastre*; spațiul nu poate fi perceput direct, cum pretindea Locke că percepem întinderea, căci el nu există decât în *mintea noastră și nu desenează un obiect real*. Reînviind tradiția nominalistă, Berkeley declară ideile generale drept inconsistente, deci *n-au ce căuta între semne și lucrurile particulare*; ideile generale abstracte își au sorgintea în *cuvinte generale* care, în fond desemnează idei particulare, iar sarcina principală a filosofiei este de a stabili *asemănarea și deosebirea* dintre ideile particulare. De reținut: *obiectele cunoașterii sunt ideile*, idei care pot apărea din trei surse principale: a) *idei ale senzațiilor*, b) *idei de reflexie*, c) *idei dobândite prin mijlocirea memoriei și imaginației*. Nu e greu să sesizăm că Berkeley a preluat de la John Locke această clasificare a ideilor.

În *Tratatul despre principiile cunoașterii omenești*, Berkeley consideră că impasul în care s-a împotmolit filosofia se datorează faptului că ea a operat întotdeauna cu *prea multe abstracții*, care nu sunt altceva decât *produse subiective ale minții noastre și care nu indică realități materiale și nici măcar intelectuale*. Analizând, de pildă, ideea de culoare în general, Berkeley preciza că această noțiune indică o culoare care nu-i nici una din culorile concrete din realitate (verde, roșie, neagră etc.), or o asemenea *idee abstractă de culoare în general*, e imposibil să ne imaginăm cu mintea noastră. Concluzia: culoare în general nu-i decât *un cuvânt, un simplu nume*. La fel stau lucrurile – ne spune Berkeley – și cu ideea de *triunghi* care nu-i o realitate intelectuală, întrucât nu-i corespunde un conținut intelectual determinat, și nici un obiect material, deoarece noi cunoaștem doar triunghiuri concrete (*ascuțit, isoscel* etc.). Însă atacul preferat al lui Berkeley e îndreptat împotriva categoriei de *materie*, deoarece toate sistemele materialiste și ateiste o folosesc în lupta lor cu biserica și credința și aproape că nu există sistem filosofic care să nu utilizeze conceptul de materie. Dar ce înțelegem prin materie? Înțelegem, spune Berkeley, ceea ce este *comun* în toate corpurile materiale, abstracție făcând de toate calitățile sensibile care *deosebesc*, diferențiază corpurile; și, făcând abstracție de ceea ce le deosebesc, bănuim că *rămâne ceva care este comun tuturor corpurilor*. Noi nu vom reuși niciodată să realizăm cu mintea noastră *ideea unei materii lipsită complet de calități sensibile*, adică o *materie vidă de calități primare și secundare*.

Berkeley recunoaște deschis că e foarte greu să înlăturăm definitiv din filosofie noțiunea de materie, iar pentru a o face, este necesar, în prealabil, să înlăturăm credința, adânc înrădăcinată în spirite, ca urmare a influenței lui Locke, după care *calitățile primare există permanent* în lucrări, iar cele *secundare, nu*. Concluzia lui Berkeley sună astfel: *și calitățile primare, și cele secundare sunt deopotrivă subiective și nu există*

pentru noi decât numai *întrucât le percepem*. Și încă ceva: noi nu știm dacă lucrurile posedă calități primare și secundare *atunci când nu le percepem* și e mult mai indicat să spunem că ele sunt pentru conștiința noastră simple *complexe de calități sensibile*. Să reținem iarăși: *obiectele și fenomenele realității există numai întrucât le percepem; ele nu pot exista independent de percepția noastră; noi, în momentul în care percepem lumea o și creăm*; în afară de noi și de percepțiile noastre nu există nimic. *Întrebare*: cum a evitat Berkeley capcana solipsismului? *Răspuns*: a căutat s-o evite, făcând apel la *serviciile idealismului obiectiv* (la Dumnezeu), postulând existența unui spirit *omnipotent și omniprezent*, care *percepe permanent* lumea. Analizând, în continuare, ideea de *substanță*, Berkeley arată că, în fond, nici această categorie nu desemnează ceva *obiectiv*, ci doar o *colecție de calități*, și nu trebuie să uităm că aceste calități sunt pur subiective și că *există doar în noi*.

Din dezvoltările de până acum se impun următoarele concluzii:

- 1) *Berkeley dizolvă, topește lumea materială, lumea fizico-chimică în senzații și percepții (în ideile minții noastre).*
- 2) *Substanța materială e un simplu nume, un cuvânt.*
- 3) *Pentru a exista, lucrurile și fenomenele trebuiesc cunoscute.*
- 4) *Chiar dacă ar exista, materia, ca suport ultim al lumii, este incognoscibilă.*
- 5) *Progresul în filosofie poate fi asigurat prin eliminarea ideilor abstracte.*
- 6) *Evoluția spirituală a lui Berkeley merge de la empirism, la subiectivism și de aici la spiritualism.*

Corpurile materiale sunt așadar, după Berkeley, *complexe de calități sensibile, percepții sau idei ale minții noastre*, care nu există *separat de noi*. Dar oricare ar fi sorgintea senzațiilor și percepțiilor noastre, avem posibilitatea să le *modificăm*, adică să le facem să *varieze* prin *voința noastră*. Să reținem deci: diversitatea percepțiilor noastre depinde de *mișcările* corpului nostru, iar aceste mișcări depind de *voința noastră*. Dacă putem face ca percepțiile noastre să varieze – raționează episcopul irlandez –, înseamnă că noi le putem și *produce*, le putem *crea*, grație *sufletului nostru*. *Concluzia: sufletul nostru este cauza percepțiilor și ideilor noastre*. Dar sufletul nostru nu este *unica* cauză a percepțiilor noastre, căci, în afara lui, există o altă *cauză superioară* care produce aceste percepții și *ordinea lor*, care ne *impune anumite percepții, împiedicându-ne să avem altele*. Această *cauză superioară* este *Dumnezeu* care este în fond *cauza veritabilă a percepțiilor noastre*, iar lucrurile și fenomenele din lumea exterioară sunt *cauzele lor secundare*. Să ne înțelegem: Berkeley nu neagă existența lucrurilor exterioare, ci neagă doar *suportul lor material* „Filosofii susțin, însă, în mod vulgar, că însușirile sensibile există într-o

substanță inertă, întinsă, care nu percepe, pe care o numim materie și căreia îi atribuie o existență naturală, în afară de toate ființele gânditoare sau distincte de ceea ce percepe mintea, chiar mintea eternă a Creatorului, în care ei presupun că există idei de substanțe corporale create de El dacă le permit acestora, în general, să fie create”¹.

Concluzia lui Berkeley e limpede: *nu există decât Dumnezeu și spiritele finite; universul reprezintă totalitatea ideilor pe care Dumnezeu le sugerează spiritelor finite, iar legile naturii nu sunt decât ordinea acestei acțiuni divine. Regulile fixe sau metodele stabilite, după care spiritul de care depindem excită în noi simțurile, se numesc legi ale naturii și aceasta o învățăm prin experiența care ne arată că ideea cutare sau cutare e urmată de ideea cutare sau cutare în cursul obișnuit al lucrurilor*”².

Berkeley a luptat *deschis și cavalereste* atât *împotriva materialismului, cât și a scepticismului*, și a dus o luptă aprigă împotriva lui Isaac Newton și a savanților din epocă, precum și contra *liber-cugetătorilor și ateilor*. El reproșa materialismului *pasivismul*, deși, la rândul lui a căzut în aceeași capcană, afirmând textual: „Sufletul este activ în operațiile pe care le face asupra ideilor, însă este complet pasiv în percepere; sufletul este o entitate simplă și indivizibilă, în vreme ce ideile sunt corpuri întinse posedând mișcare și figură”³. Și încă ceva: Berkeley a repudiat materialismul, *dar nu și mecanicismul*, dovadă el afirmă că Dumnezeu a creat universul și l-a pus în mișcare, oriându-l în așa fel lucrurile, încât lumea evoluează potrivit *principiilor mecanicii*.

Am afirmat că Berkeley a fost un gânditor de-o franchețe totală, aproape scandalosă; și ne spune deschis că scopul vieții lui a fost să izgonească din filosofie noțiunea de materie și „Odată alungată din natură, materia duce cu ea atâtea noțiuni sceptice și nepioase, un număr atât de incredibil de discuții și întrebări tulburătoare, care au fost asemenea unor ghimpi în coastele credincioșilor, ca și ale filosofilor și au cauzat oamenilor atâta trudă zădarnică, încât, dacă argumentele expuse împotriva lor nu sunt considerate ca doveditoare (cum evident îmi par mie), sunt sigur totuși că prietenii cunoașterii, păcii și religiei cu motive de a dori ca ele să fie”⁴.

BIBLIOGRAFIE

1. G. Berkeley, „A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge”, în *Works*, vol. II, Londra, 1949, p. 24, 25: „...A fost un miros, înseamnă că a fost simțit; a fost un sunet, înseamnă că a fost auzit; o culoare sau figură, au fost percepute prin văz și pipăit. Numai atât pot înțelege prin aceste expresii și altele asemănătoare. Căci ceea ce se spune despre o existență absolută a lucrurilor care nu gândesc, fără vreo relație cu faptul de a fi percepute, mi se pare complet ininteligibil. Existența lor – *esse* – constă în a fi percepute – *percepi* – și e imposibil ca ele să aibă vreo existență în afară de minte sau de ființele cugetătoare care le percep” (*Ibidem*, p. 24).
2. *Ibidem*, p. 37, 38.
3. Cf. Titus Raveica, *Istoria filosofiei moderne*, vol. II, ed. cit., p. 268.
4. G. Berkeley, *A Treaties...*, ed. cit., p. 241: „Ideile întipărite în simțurile noastre – conchide Berkeley – de către Autorul naturii sunt numite *lucruri reale*, iar cele apărute în imaginație, fiind mai puțin regulate, vii și constante, sunt numite cu un termen mai potrivit *idei* sau *imagini* ale lucrurilor care le copiază și reprezintă” (*ibidem*, p. 38, 39).

